

9. Khymka Ivan. Vtruchannya: pidvazhuyuchy mity ukrayins'koyi istoriyi XX stolittya [Elektronnyy resurs] / Ivan Khymka // Krytyka. – Chyslo 5 (175) traven' 2012. – [Rezhyim dostupu]: <http://m.krytyka.com/ua/articles/vtruchannya-pidvazhuyuchy-mity-ukrayinskoyi-istoriyi-xx-stolittya> [In Ukrainian].
10. Khymka Ivan. Istoriya Kryvavshchyny ta liky vid «pam'yati» [Elektronnyy resurs] / Ivan Khymka // Krytyka. – Chyslo 5–6 (163–164). – Traven' 2011. – [Rezhyim dostupu]: <http://m.krytyka.com/ua/articles/istoriya-kryvavshchyny-ta-liky-vid-pamyati> [In Ukrainian].
11. Coplon Jeff. In Search of a Soviet Holocaust. A 55-Year-Old Famine Feeds the Right / Jeff Coplon // Village Voice. – 1988. – January 12.
12. Famine in Ukraine 1932-1933 [eds. Serbyn Roman & Bohdan Krawchenko]. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. – 192 p.
13. Himka John-Paul. Holocaust and Holodomor [Електронний ресурс] / John Paul Himka. – Режим доступу: http://pandia.ru/user/publ/17244-Holocaust_and_Holodomor_John_Paul_Himka
14. Kuper Leo. Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century / Leo Kuper. – New York: Penguin Paperbacks, 1981. – 256 p.
15. Le Livre Noir Du Communisme: Crimes, Terreur et Repression / S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin. – Paris: editions R. Laffont, 1997. – 848 p.
16. Lemkin Raphael. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government - Proposals for Redress Raphael Lemkin. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. – 674 p.
17. Serbyn Roman. Lemkin on the Ukrainian Genocide [Lemkin on Genocide of Nations] / Roman Serbyn // Journal of International Criminal Justice. – №7. – Oxford University Press, 2009. – Pp. 123-130.
18. Serbyn Roman. On the Ukrainian Genocide, Lemkin, and Himkian Dialectics <http://www.academia.edu/1233026/> [Електронний ресурс] / Roman Serbyn. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/1233026/>
19. Serbyn Roman. The last stand of the ukrainian famine-genocide deniers [Електронний ресурс] / Roman Serbyn. – Режим доступу: <http://www.infoukes.com/history/famine/serbyn/>. – (Reprinted from «The Ukrainian Canadian». – Montreal: Kobzar Publishing Company Limited, 1989. – February).
20. Serbyn Roman. The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the light of the UN Convention of 1948 / Roman Serbyn // The Ukrainian Quarterly. – Vol. LXII. – №. 2. – 2006. – Pp. 181-204.
21. Snyder Timothy. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin / Timothy Snyder. – New York: Basic Books, 2010. – 448 p.
22. Tottle D. Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard / D. Tottle. – Toronto, 1987. – P. 92-96.

УДК 343.91-055.2:159.947.213:17.021.2-058.6]:305-055.2(477)

Оксана Кісь

(Не)втрачена жіночність: зусилля українок-політв'язнів зі збереження гендерної ідентичності у таборах ГУЛАГу

Анотація. У 1940-1950-х роках десятки тисяч українських жінок були засуджені за політичними звинуваченнями та ув'язнені на тривалі терміни в ГУЛАГу. Дієвим способом упокорення противників радянського режиму в таборах і в'язницях стало руйнування їхніх соціальних ідентичностей (національної, релігійної, політичної, та ін.). Виявлено, що нівелювання гендерної ідентичності жінок відбувалося, в тому числі, через позбавлення їх основних атрибутів жіночності у зовнішньому вигляді. У цій статті, на основі аналізу особистих спогадів колишніх невільників, а також офіційних документів ГУЛАГу, оцінено роль одягу як важливого маркера жіночності, та розглянуто ті прийоми, які застосовували українки, щоб залишатися і почуватися жінками: перешивали, ремонтували, шили і оздоблювали одяг, дбали про зачіски, тощо. Встановлено, що турбота про зовнішній вигляд дозволяла жінкам протидіяти дегуманізуючому впливу режиму ГУЛАГу, тому подібні практики підтримання фемінності у таборах слід розуміти як пасивний (ненасильницький) спротив тоталітарному ладові.

Ключові слова: українки-політв'язні, Гулаг, повсякденне життя, гендерна ідентичність, маркери жіночності, жіноча історія

Oksana Kis

(Un)lost Femininity: Efforts by the Ukrainian Women Political Prisoners aimed to Preserve their Gender Identity in the GULAG

Abstract. In the 1940-1950s tens of thousands of Ukrainian women have been charged for political accusations and sentenced for long-term imprisonment in the GULAG. Their daily lives and gendered experiences in the Soviet detainment have not been studied yet. Historians of the GULAG claimed that to efficiently suppress the opponents of the communist regime in prisons and camps, their major social identities (national, religious, political etc.) had to be destroyed. Women's gender identities have been washed out, among others, through elimination of some major attributes of femininity from their appearance. This article is based on the analysis of women's personal testimonies (written memoirs, oral interviews, letter etc.) as well as some official documents of the GULAG (rules and regulations of confinement, administration reports, etc.). The former GULAG prisoners unanimously complain about being deprived of regular women's cloth in confinement and being forced to wear ugly uniform (dark, shabby, baggy, oversized, etc.) in the camps. The author examines a special role of clothing as an important marker of femininity and explores a variety of methods applied by the Ukrainian women remain women, to look and to feel like women (namely, sewing, refurbishment, altering and

decorating cloths, making hairdress etc.). The former female detainees' testimonies reveal that Ukrainian women have demonstrated impressive resourcefulness and enormous persistence in maintaining their feminine look, they showed a mother wit and applied gendered knowledge and skills to furnish their appearance with recognizable markers of femininity. Certain softening of the camp regime after Stalin's death in the mid 1950-s made it possible for imprisoned women to purchase some fabric and to sew dresses, blouses and skirts, and they have used this opportunity to restore their femininity to the fullest extent. The author claims that taking care of appearance allowed women to preserve some elements of their gender identity and thus more efficiently resist the dehumanizing effects of the GULAG regime. That is why these practices of femininity maintenance in camps should be understood as a form of passive (non-violent) resistance to the totalitarian order.

Key words: Ukrainian female political prisoners, Gulag, everyday life, gender identity, markers of femininity, women's history

У 1940-1950-х роках десятки тисяч українських жінок і дівчат були засуджені за політичними звинуваченнями та ув'язнені на тривалі терміни у таборах системи ГУЛАГу. Попри те, що серед невільників ГУЛАГу українці незмінно становили другу за чисельністю етнічну групу (у 1951 р. – близько 20%), а у повоєнні роки частка жінок серед в'язнів стрімко зростає (на початку 1945 р. – близько 30%), невільникій досвід українських жінок-політв'язнів залишається практично невивченим. Доступні нині джерела (як офіційні документи ГУЛАГу – накази, регламенти, звіти, статистичні та демографічні дані, так і особисті свідчення – спогади, мемуари, листи) дозволяють доволі повно реконструювати різні сторони повсякденного життя жінок-політв'язнів [10]. Іноземні дослідники, які досліджували особливості жіночого досвіду ГУЛАГу, аналізували насамперед свідчення росіянок та зосереджували свою увагу в першу чергу на нелюдських умовах утримання і праці невільників, а також висвітлювали проблеми сексуального насильства над жінками і питання материнства [10]. Водночас повсякденні практики українок-політв'язнів, що сприяли виживанню у нелюдських умовах в'язниць і таборів, залишаються недослідженими. У цій статті буде розглянуто ті прийоми, що їх застосовували українські жінки, щоб зберегти власну гендерну ідентичність від руйнівного впливу табірної системи. Зокрема, буде показано, яких зусиль докладали жінки, щоб навіть у неволі зберігати певні атрибути жіночності у своєму зовнішньому вигляді: перешивали, шили і оздоблювали одяг, дбали про зачіски тощо.

Одяг як інструмент знеособлення та атрибут жіночності

Репресивна система (втіленням якої був ГУЛАГ) була покликана покарати і перевиховати тих, хто наслідився протистояти радянському режиму. Дієвим інструментом дегуманізації і руйнування особистості в'язня було знеособлення: у таборах невільників фактично позбавляли їхніх власних імен та прізвищ, наділяючи натомість номерами. Чи не в кожному описі свого невільникевого вигляду жінки з відразу згадують про ті номери, що їх примусово нашивали чи надписували на їхньому одязі: "Жалюгідні валянки, ватні полатані штани, на правому коліні казенної роби номер, і на шапці-вушанці. Мій був Л-316. На плечах бушлата вирізаний клаптик і на цій дірі пришитий номер" [19, с. 135]. При цьому жінки усвідомлювали й прямий зв'язок поміж наданням номера і втратою статусу людини для в'язня: "Людини не існувало, був номер, випалений вапном на одязі: на спині, на грудях, внизу на спідниці та на шапці. Чотири номери" [2, с. 144]; "До нас ставилися не як до людей. Ніхто не звертався до нас по імені чи прізвищу, а тільки називали номер" [18, с. 126]; "Ми числились для тої великої жорстокої системи номерами, людей не існувало" [5, с. 72]; "Людини не існувало, був номер, випалений вапном номер на

одязі: на спині, на грудях, внизу на спідниці та на шапці" [15, с. 144]. Як і у в'язнів нацистських концентраційних таборів, цей номер вкарбувався якщо не в тіло, то у пам'ять невільників, переслідуючи їх усе життя: "Нас фотографують, замість прізвища на бушлат змушені пришити номери. Пришиваю шматок білого полотна з великими чорними цифрами – мій номер П-104. Вже на волі, ще довго чула уві сні: "номер П-104 руки за спину", "номер П-104 шагом марш" [4, с. 43].

Одним із головних завдань радянської репресивної машини було нівелювання індивідуальності в'язнів та перетворення невільників на однорідну сіру людську масу. Позбавлення в'язнів практично усіх особистих речей, і зокрема вилучення будь-яких атрибутів чи маркерів їхніх соціальних ідентичностей (гендерних, національних, класових, релігійних тощо) було частиною цього механізму. Чи не у кожній жіночій історії про перебування в ГУЛАГу знайдемо свідчення того, що жінки усвідомлювали: їхня жіноча ідентичність тут є підваженою чи навіть загроженою – одна за одною вони втрачали те, що маркувало їх як жінок.

Той факт, що у спогадах про арешт, допити, суди і табори жінки вважають за потрібне згадувати зміни у своєму зовнішньому вигляді й практиках одягання, вказує на значущість для них цієї сторони жіночого повсякдення. Знана дисидентка Оксана Мешко, наприклад, описуючи свій перший допит, зазначала: "Розхристана, без гум-держателів усіх деталей жіночого ревізиту, залізних застібок, шпильок до волосся – такою мене привели в супроводі конвоїра в кабінет до слідчого" [13, с. 28]. Надія Суровцова також пригадувала причини свого хвилювання на допиті: "Спочатку я збивалась – і от чому: вдягаючись я спохвату вдягнула різні панчохи, спідниці в ті часи носили куці, і ноги було видно від черевиків до колін. І от мій співбесідник, незважаючи на свинину, дуже часто зупиняв свій погляд на цих нещасних ногах, і мені здавалось, на різних панчохах. І це мені жахливо заважало. Я надто ще недавно відірвалася від життя і почувала себе ще жінкою" [21, с. 216].

Жінки твердо засвоїли гендерні норми культури, в якій до зовнішнього вигляду жінки завжди є підвищена увага і вимоги, тож неможливість належно виглядати викликала у них дискомфорт та зняковіння. Фактично момент позбавлення їх звичних атрибутів жіночого вбрання позначав для жінок той переломний момент, відколи їхнє життя змінилося назавжди, коли система почала свою методичну роботу з позбавлення/стирання їхньої гендерної ідентичності. Вони з сумом згадують про те, як крок за кроком втрачали ознаки жіночності та описують свої відчайдушні зусилля, спрямовані за збереження бодай якихось атрибутів, які позначали їх як жінок і дозволяли почуватися жінками.

Навіть у в'язницях жінки намагалися залишатися жінками у тому, що стосувалося

зовнішнього вигляду. Зберегти основні атрибути жіночності було надскладним завданням, якщо зважити на умови утримання в'язнів. Одним з маркерів жіночності було волосся/зачіска. І хоча згадки про нього трапляються не дуже часто, однак його значення не варто применшувати. Жінки згадують, що перебуваючи у в'язниці під час слідства, розчісували та заплітали коси одна одній, робили зачіски перед судом. Анна Карванська-Байляк у своїх мемуарах писала: "Ми відповідно підготувалися, причепурилися, зробили гарні зачіски (...) Жіноча природа все ж таки спонукала нас подбати про зовнішність. Хотіли виглядати якнайкраще, якнайсимпатичніше. Понакручували волосся, у супутниць недолі позичили дещо з одягу" [9, с. 120, 198].

У спогадах про перебування у таборах жінки рідко звертаються до теми свого волосся і зачісок. Утім, з огляду на хронічну нестачу м'яких засобів та критичний стан гігієни в'язнів (відвідування лазні було передбачене лише 2-3 рази на місяць), нескладно уявити, наскільки проблематичним ставав догляд за волоссям у таких умовах. До того ж в умовах хронічного недоїдання і навіть голоду серед в'язнів, що спричиняли їхнє фізичне виснаження, жінкам вкрай непросто було зберегти свої коси. У такому контексті особливо вражають світлини жінок-політв'язнів, зроблені у середині 1950-х років (в контексті пом'якшення табірної режиму чи одразу після звільнення), на яких чи не всі невідьнички постають із складними зачісками і загалом мають доволі жіночний вигляд.

Проте чи не найбільш болісним було для жінок позбавлення їх особистого одягу в обмін на тюремну уніформу: її чорно-сірий колір, безформність крою, жорсткість тканин, невідповідність розміру перетворювали жінок на однорідну юрбу безстатевих постатей. Найчастіше одяг, який видавали невідьничкам, був далеко не новим, часто геть не відповідав суворим природно-кліматичним умовам. Марія Макогон згадувала про табір на Колимі: "Уніформа", яку нам видали у таборі, складалася з полотняних спідниці та блузки чорного кольору, ватяних штанів, тілогрійки, бушлата, шапки-вушанки і валянок, підшитих гумою з автомобільних скатів. Валянки були важкі, часто не того розміру, в них важко було ходити, вони деформували ноги (...) Навесну стало ще гірше. Валянки в нас забрали, а видали черевики, старі, латані-перелатані (...) з черевиків через дірки били фонтанчики води" [15, с. 133-134]. Анастасія Закидальська описала одяг, який отримала, прибувши до табору: "Нам видають зеківське обмундирування: шапку-вушанку, великі полатані рукавиці, чорну з мішковини сукенку, бушлат, ватяні штани, онучі, більші на кілька розмірів валянки, все старе, вживане, брудне" [4, с. 43].

У такому одязі в невідьничках годі було розпізнати жінок: "В шинелях простріляних і шапках-вушанках та галіфе ми були подібні на опудала, щоб ворон страшити, а не на дівчат", – описує свій вигляд під час етапу до Воркути Віра Корпан. "На нас **чоловіча одяга**, черевики більшого, ніж потрібно, розміру..." [16, с. 96]. Віра Дрозд, описуючи свій вигляд, прямо каже: "Я не була дівчина – я була ворона чорна. Чорна шапка, чорне лице від вітру, від морозу, чорний бушлат, номер на спині..." [8]. Вочевидь, одяг, який отримували жінки в таборах, аж ніяк не добирали за розміром і статурою невідьниць, що створювало додаткові проблеми: "Нам видали зимову одягу (...) Почали ми одягатися, і все не по

розміру, то мале, то велике. Обмінювалися між собою, що кому більше підходило. Штани ватні грубі, незручно ходити" [16, с. 58].

Багатьом пощастило ще менше: чимало невідьниць пригадують, що змушені були носити речі, вочевидь зняті з убитих чи поранених червоноармійців: "Нас обмундирували в брудні, рвані військові бушлати і тілогрійки, зі слідами від куль і плямами крові, в такі ж брудні ватяні штани, шапки-вушанки, а на ноги видали великі "чуні", зроблені з рукавів тілогрійок, і "калоші" – з кусків автомобільних шин, скріплені кусками дроту", – писала Галина Коханська [11, с. 242]. Марія Танасійчук повідомляла: "Одягали в недоноски з фронту. На військовій одежі були дірки від куль та осколків, засохла кров (...)" "На нас страшно було дивитися" [2, с. 209]. Те саме розповідала й Текля Довгошя: "Через два дні дали нам одяг – все було старе, напевне, з фронтовиків, бо було ще навіть з кров'ю" [18, с. 125].

Надійність офіційної статистичної інформації про рівень забезпечення невідьниць предметами одягу відповідно до сезону, клімату та видів виконуваних робіт вкрай сумнівна, оскільки, як визнавало само керівництво ГУЛАГу, адміністрації таборів надавали суперечливі й неповні дані про стан справ у відповідних підрозділах [7, с. 243-244]. Загалом, у таборах відчувався постійний брак одягу та взуття, про що свідчать як офіційні документи [12], так і численні спогади колишніх політв'язнів. Зокрема, у 1948 р. коштів, призначених на матеріальне забезпечення ув'язнених, було виділено стільки, що вони покрили лише 32,5% їхніх реальних потреб в одязі та білизні та 44% потреб у взутті [6, с. 239]. Через це добротний теплий одяг та міцне взуття були великою цінністю, якою могли похвалитися хіба що в'язні, які посідали верхні шаблі у таборівій ієрархії (так звані "придурки" переважно з числа кримінальних злочинців). Типовим для ув'язнених ґатунком взуття були так звані "чуні". Анастасія Закидальська писала у своїх спогадах: "Комісія дала мені ватяні "чуні" та з грубої гуми (здається, з коліс від машини) так звані "корди", які треба було одіти поверх чунів, щоб вони не промокали. Ще й досі згадую, як добре, як вкрали у мене чоботи, а то б ноги були відморожені обов'язково, тому що мої чоботи не були розраховані на такі морози (...) Тепер ходила в чунях і жартували з мене, що виглядаю як куропатка" [4, с. 29, 35].

Практично усі колишні невідьнички незмінно наголошують на двох особливостях невідьничького одягу – його безбарвності і однаковості (чорно-сірий, однотипний) та наявності великого номера в'язня (нашитого чи написаного фарбою на спині та інших видних місцях): "Одягнені в однакові чорні бавовняні суконки з великим білими, витравленими хлорним вапном, номерами на плечах. Чорні панчохи і величезні – 42 номер – кирзові чоботи, бушлати-куфайки з такими ж білими номерами" [15, с. 124]. Система ідентифікації в'язнів за номерами була настільки дошкульною для невідьниць, що інколи вони готові були терпіти покарання та обмеження, але все ж відмовлялися їх носити: "Старший лейтенант Подуст оголосила, що вона не спиниться ні перед чим, аби змусити нас їх носити. – Згадувала Раїса Руденко. – І своєї обіцянки дотрималась. Цілий рік вона позбавляла нас абсолютно всього: побачень, посилок, отоварок, найактивніших відправляла до ШІЗО [штрафний ізолятор]" [17, с. 5]. Поза сумнівом, уніформа та номери слугували тій самій меті, що й уся система ГУЛАГу – позбавлення особи її

індивідуальності, руйнування і нівелювання особистості. Окремі чудом збережені зразки табірної одягу, що їх деякі в'язні привели з собою на батьківщину після звільнення і згодом передали до місцевих музеїв, дозволяють скласти уявлення про типовий зовнішній вигляд невільниць.⁶ Таке знеособлення, однотипність, безбарвність, безформність, невиразність одягу величезної кількості жінок створювали враження їхньої соціальної гомогенізації. Оксана Мешко дуже точно передає це відчуття у своїх спогадах: "Зона (...) не вкладається в жодне існуюче поняття цивілізованого суспільства, таке як наприклад поселення, громада, комуна, колектив, група, родина тощо. Це своєрідна масова людська одиниця жіночої статі (...) Ми попри все лишалися людьми жіночої статі" [13, с. 41].

Невільниці відчували справжню радість і полегшення, коли мали нагоду не носити казенний одяг, до якого відчували відразу. У своєму табірному щоденнику Ольга Мацелюх описує такий випадок взимку 1952 р. та свої почуття з цього приводу: "Пробудили мене радісні оклики, що сьогодні вихідний день. (...) Відпочити – це не лише не працювати фізично, а це далеко більше означає. По-перше, не одягати того важкого ватованого вбрання, бо крім трикотажної футболки і штанів, суконки казенної та власного светера, якого нам дозволено носити взимку, треба вбирати ще поверх ватовані штани, фуфайку, а зверху – бушлат; на голову фланелеву хустку, зроблену з онуч до валянок, шапку-вушанку, а поверх ще велику теплу домашню хустку. У такому вбранні важко зробити кожний найменший рух" [15, с. 181].

Міліца Стефанська, невільниця Карлагу, у своїх спогадах описує відчуття щастя в той день, коли вона отримала посилку з дому із цивільним одягом (сукнями, спідницями і чобітками) та дозволив його носити: вбрана як вільна жінка, вона відчувала, що її життя у таборі стало значно кращим [21, с. 32].

Наскільки велике символічне значення мав для невільниць їхній звичайний цивільний жіночий одяг, що зберігся ще з часів до арешту, можемо зрозуміти з пронизливого спогаду Анни Гошко-Кіт. Жінка описує справжній ритуал зустрічі з минулим, коли раз на рік невільницям дозволяли дістати і провітрити свої особисті речі, які відібрали у них по прибутті до табору та зберігали у недоступній для них коморі.

"Вранці наша бригада встала в чергу і з биттям серця очікувала, щоб скоріше дістати до рук свій мішок, ті наймиліші речі, які нагадували про минуле (...) Тремтячими руками кожна з нас витягала ту суконку, в якій прощалася з волею (...) Сусідка тримає в руках мешти на високому обцасі, такі маленькі, аж – на диво – смішні. Висить зімнена рожева дівоча суконка. Я глянула на жінку, власницю тої суконки, а вона сива, жовта, стара... "Скільки років вам тоді було?" показую на суконку. – "Двадцять. А сьогодні понад тридцять" (...) Висить на шнурі змішаний зім'ятий капелюшок колись, мабуть, елегантною дами. А вона, власниця того капелюшка, в

чорному одязі сидить, наче грудка чорної землі, дивиться і не бачить нічого..." [3, с. 108-109].

Підтримання жіночності: ремонт, декорування і пошиття одягу

Навіть тоді, коли жінкам вдавалося зберегти цивільний одяг (у тих таборах, де до певного часу в'язнична уніформа не була обов'язковою або її бракувало), то він фактично протягом доволі короткого часу зношувався та потребував ремонту. У в'язницях, де в'язням було заборонено мати при собі голки, жінки виготовляли їх з риб'ячих кісток та інших підручних матеріалів. Необхідні для шиття та ремонту одягу нитки обережно висмикували з ганчір'я [15, с. 119]. Під час етапування невільниць, на пересилках їх також періодично обшукували, щоб виявити і вилучити заборонені речі: "Процедура трусу не тільки зневажлива сама по собі, але й обтяжлива. Викидаєш, витрушуєш усе на підлогу, всі свої убогі пожитки, по них топчеться перебирає наглядч, перемацує, а ти потім знов укладаєш в мішок, ув'язуєш вдруге, чи втретє, чи вдесьте. Шукають ножа, голку, дзеркальце" [13, с. 37]. Тож звичайна сталева голка була справжнім скарбом у неволі.

У таборах відповідальність за дрібний ремонт одягу покладали на самих невільниць. У "Правилах внутрішнього розпорядку для ув'язнених в таборах і колоніях ГУЛАГ" (які набули чинності 16 травня 1954 р.) у переліку прав і обов'язків в'язнів, серед іншого, було вказано, що вони мають "особисто здійснювати дрібний ремонт одягу і білизни" [7, с. 263]. Трохи раніше (8 березня 1945 р.) начальникам таборів та колоній ГУЛАГу було розіслано вказівки щодо впорядкування житлово-побутових умов утримання в'язнів, де, серед іншого, передбачалося "видавати днювальним бараків необхідну кількість клаптиків, голок та ниток для здійснення в'язнями ремонту одягу та постільної білизни" [7, с. 259]. Однак на практиці потреба в одязі та його ремонті практично повсюдно перевищувала доступні для цього ресурси.

Ув'язнені жінки не отримували суто жіночих елементів білизни. Оксана Мешко згадує: "Усе жіноцтво (...) звільнилося зовсім від обтяжливих деталей жіночого туалету – бюстгалтерів. Про них кожна дбала самотужки, бо не були передбачені кучим переліком "обмундирования казенного образца", затвердженого ГУЛАГом" [13, с. 40]. Спідню білизну невільниці виготовляли самі з підручних матеріалів. Анна Карванська-Байляк згадує свою подругу, яка "шила кожній з нас не що інше, як ліфчики, себто бюстоноші. Потреби в жіночому секторі тюрми були великі, а Анна виявилася в цьому ремеслі справжньою мисткинею" [9, с. 267]. Оскільки на практиці жінки не отримували жодних матеріалів для виготовлення цього необхідного елемента жіночої білизни, то жінкам доводилося покладатися на власну винахідливість та прагматизм. Надія Суровцева розповідає про кмітливість жінок, які скористались доступом до текстильного ганчір'я, призначеного для латання мішків, щоб поповнити свій гардероб і брак предметів побуту:

"Це дрантя було одним з істотних мотивів, що змушувало йти працювати (...) Голі, обірвані ми з захватом накинулися на латковий фонд. Грубе брудне ганчір'я, якого раніше ніхто з нас не підняв би на дорозі, як воно виручало нас у ту тяжку пору! Шмаття сортувалося, по-братськи розподілялося, пралось, вибілювалось, кроїлося ножем, що був у нас для різання латок, і перетворювалось на всі мислимі і

⁶ Зразки жіночого невільницького одягу представлені, зокрема, в експозиціях таких музеїв: Тернопільський меморіальний музей політичних в'язнів, Музей політ'язнів м. Бучач (Тернопільська обл.), Теребовлянський історико-краєзнавчий музей, Музей визвольної боротьби України (м. Львів) та ін.

немислимі “предмети побуту”. Простирадла, наволочки, рушники, серветочки, сукні, прекрасно вишиті насмиканими з майок різнобарвними нитками. Навіть ліфчики примудрялися шити” [21, с. 277].

Прагнення зберегти бодай основні маркери жіночності змушувало жінок чимало часу, сил та винахідливості докласти для того, щоб перетворити табірне лахміття на те, що бодай віддалено нагадувало жіночий одяг. Ганна Позняк згадує: “Прийшла весна, ми скинули свої шинелі. Зі штанів ми почали шити спіднички, а з гімнастюрок – блузочки, і знову стали дівчатами. Тільки черевики не дуже підходили до такого костюма” [16, с. 45]. В іншому випадку, коли обікрали Анастасію Закидальську, інші жінки негайно подбали про одяг для неї: “Старша пані швиденько розпорола свої ще нові ватяні штани, і майстерно шиє з верхнього покриття штанів спідничку, а з підкладки – блузочку. Я вже одягнена, нема слів передати мою вдячність” [4, с. 40]. Дарина Масюк-Полюга звертає особливу увагу на вміння українських жінок зберегти жіночний вигляд: “Треба сказати, що українки відрізнялись від дівчат інших національностей. Ми зуміли пристосуватись і навіть цьому страшному одягу надати кращого вигляду. Щоправда, невдовзі наші спини прикрасив і особистий номер. Я числилась № О-012, зберігаю його й досі” [14, с. 161].

Галина Коханська, яка у кращий період свого ув'язнення працювала на таборовій кухні, згадувала: “Мій гардероб був більше, ніж скромний (...) у мене була лише одна гранатова спідничка, яку мені подарувала на пересилці Дарка Федора, і дві блузочки від дівчат з КПУ. [Мені порадили] обміняти свій хліб, цукор і талони на щось з одягу (...) Мені було дуже соромно міняти у дівчат хліб і цукор на речі, які вони з голоду змушені були віддавати (...) Так я виміняла ще одну спідничку і дві блузки. Із [старого] в'язаного костюма дівчата зв'язали мені светер, а бязеві портянки, що нам видавали, відбілили в хлорці та пошили мені блузочку” [11, с. 255]. Багато жінок з особливим трепетом пишуть про самотності речі, які їм вдавалося правдами і неправдами зберегти та пронести через табори. Часом така річ ставала рятівною, коли жінка опинялася в скрутній ситуації – її можна було виміняти на послугу, дрібний привілей, прихильність впливових осіб тощо. “Маючи ще дещо з домашнього одягу, я виміняла його на кухні на хліб і сало з “морзвіра”, тобто моржа. Сало це було не особливо смачним, тхнуло рибою, смалець з нього не застигав (...) Це було зовсім не смачно, зате поживно (...) Смальцем з моржа я трохи підкріпила своє здоров'я, адже так хотілося жити, повернутися до рідного краю” [15, с. 134]. Цей спогад, як і інші подібні, засвідчує, що одяг у таборах мав не лише номінальну цінність, але й – виміняний на хліб чи інші продукти – міг допомогти жінці вижити, врятувати її від голоду.

На початку 1950-х рр. відбулося певне пом'якшення таборового режиму і невільниці отримали змогу (напів)легально купувати тканини та шити собі одяг: “Купила білого в темно-синю смужку штапелю на блузку і гранатового рипсу на сарафан. Люба пошила гарно. Зверху я нашила номер, але вдягати боялась...” [11, с. 306]. В останні місяці перед звільненням (особливо в середині 1950-х рр.) жінки і дівчата з особливим ентузіазмом бралися за розширення і покращення свого гардеробу. “Вони готувалися до виходу на волю – в вільний час собі шили, вишивали, в'язали, робили різні гарні речі майже з нічого, з кусочків матерії та марлі” [16, с. 95].

Про потребу зберігати жіночність навіть у нелюдських умовах табору свідчить і те захоплення, з яким в'язні пригадують своїх посестер, яким дивом вдавалося підтримувати елегантність. Саме так Анна Гошко-Кіт згадує про Наталію Барвінську в таборі у Мордовії: “У нашому бараці була старенька пані Барвінська, дружина композитора Барвінського. Маленька, згорблена, сива, одягнена так, як і ми всі. Але і тюремній одежі вона вміла надати якоїсь “елегантності”, зав'язуючи кокардою на шию м'який ясний шалик. Попав їй великий вибляклий жовтий бушлат третього строку, то значить, що двоє попередників уже носили той бушлат” [15, с. 124]. Виснажені важкою працею, голодом і холодом, українки-невільниці у Воркуті все ж дбали про свою зовнішність: “В неділю старалися усі причепуритись. Спочатку нам вільно було носити тільки таборовий одяг, але кожна старалася причесатись краще, припрасувати пом'яте вбрання. Коли ж уже можна було нам одягатись у своє – о, тоді вже неділю витягали найкраще” [22, с. 6]. Марія Тесля-Павлик пригадувала свій час у слідчій в'язниці: “Найчастіше вишивали комірці, тобто білий комірець вишитий вузеньким узором. Коли ми виходили на прогулянку, припинали його до тюремного одягу, підкреслюючи цим свою акуратність і те, що ми українки” [2, с. 137]. Ольга Адамова-Сліозберг також пригадує жінку, яка “щоранку заклопотано прала, сушила та пришивала до блузки білий комірець” [1, с. 8-9].

Однією зі звичних повсякденних практик жіночності є уживання парфумерних засобів. Вочевидь, у в'язницях і таборах такого права чи можливості жінки не мали: спиртові розчини були суворо заборонені у неволі. Тим більше показовим є епізод зі спогадів Галини Коханської, де вона із вдячністю розповідає, як прихильний до неї охоронець потайки повернув їй вилучений з посилки одеколон [11, с. 271-272, 266]. Надія Суровцова, яка провела чимало годин в самотній камері в'язниці і виборола собі право за свої мізерні кошти купувати одеколон у тюремній крамничці, пояснює те особливе значення, якого набули парфуми: “В тюрмі таки дуже прикро од специфічного запаху парашутної карболки. Так хотілося, щоб хоч у камері позбутися його! Але тут начальник був безсилий. Одеколон – алкоголь. Я образилася на нього і написала в Москву. У СПО дозволили, і з тих пір начальник, на мою приємність, дозволяв мені купувати одеколон. Я відмовляла собі в необхідному, коли стало прикро з грішми, але найдовше я втратила на одеколон. Асоціації запахів були в мене найсильнішими (...) і безжальні грубі стіни відступали перед ароматами волі. Всі ці дрібниці були б смішні, якби вони не допомагали жити” [21, с. 244-245]. Парфумерні аромати, як і інші атрибути традиційної жіночності, дозволяли жінкам пригадувати, хто вони є і до якого світу належать, зберігати тонку нитку зв'язку з суспільством, з якого їх було вилучено, і не втратити життєвих орієнтирів.

Висновки

Репресивна машина ГУЛАГу була спрямована на нівелювання особистості засуджених, руйнування їхніх соціальних ідентичностей (національних, класових, релігійних, гендерних та ін.). Одним із дієвих механізмів розмивання гендерної ідентичності жінок-політв'язнів було позбавлення їх будь-яких звичних атрибутів і маркерів жіночності (зокрема, одягу, волосся, аксесуарів, тощо). Однак у нелюдських умовах таборів та в'язниць жінки докладали зусиль та демонстрували чималу

винахідливість, щоб навіть у неволі зберігати певні прикмети жіночності у своєму зовнішньому вигляді: перешивали, ремонтували, шили і оздоблювали одяг, дбали про зачіски тощо. Важливо те, що усе це жінки робили не для того, аби бути привабливими для чоловіків (спілкування з якими було вкрай обмежене). Підтримання жіночого вигляду слугувало іншій меті: це було одним з елементів того знайомого "нормального" трибу життя, яке вони втратили, ще однією точкою опори, яка дозволяла жінкам пам'ятати, хто вони, щоб не розчинитися у дегуманізуючому плавильному котлі ГУЛАГу. Тому ці практики підтримання нормативної фемінності слід розуміти як пасивний (ненасильницький) спротив тоталітарному режимові.

Література:

1. Адамова-Слиозберг О. Путь / Ольга Адамова-Слиозберг. — М.: 1993. — С. 8-9.
2. В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року / упоряд. Кривуцький І. та ін. — Львів: Манускрипт, 2009. — 276 с.
3. Гошко-Кіт А. Жертви за незалежність / Анна Гошко-Кіт. — Львів: НВФ "Українські технології", 2009. — 324 с.
4. Закидальська А. Інтинські сніговії [Текст]: докум. повість, публіц. / Анастасія Закидальська. — Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2014. — 244 с.
5. Заячківська-Михальчук Г. Заручниця імперії (спогади політв'язня) / Ганна Заячківська-Михальчук. — Львів: ПП Сорока, 2009. — 204 с.
6. Иванова Г.М. ГУЛАГ: государство в государстве / Г.М. Иванова // Советское общество: возникновение: развитие: исторический финал / Под общей ред. Ю.Н. Афанасьева. — Т. 2. — Москва: РГУ, 1997. — С. 209-272.
7. История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собр. док. в 7-ми томах. — Т. 4. — Население ГУЛАГа: численность и условия содержания / Отв. ред И. В. Безбородов, В. М. Хрусталева. — М.: РОССПЭН, 2004. — 624 с.
8. Інтерв'ю з Вірою Дрозд, 1929 р.н. — Відеоархів Музею "територія терору" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/video-archive/video/?vd_movieid=365
9. Карванська-Байляк А. Во ім'я Твоє (Мережане життя) / Анна Карванська-Байляк. — Варшава: Видавництво "Український Архів", 2000. — 440 с.
10. Кісь О. Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті / Оксана Кісь // Український історичний журнал. — 2016. — № 3. — С. 125—138.
11. Коханська Г. З Україною в серці: спогади / Галина Коханська // Літопис УПА. — Т. 9. — Львів; Торонто: Літопис УПА, 2008. — 402 с.
12. Лагерная повседневность. Условия существования заключенных на объектах электроэнергетики // Заключенные на стройках коммунизма. ГУЛАГ и объекты энергетики СССР. Собрание документов и фотографий. — М.: РОССПЭН, 2008. — С. 279-373.
13. Мешко О. Не відступлюся! : До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Оксана Мешко / Харківська правозахисна група; Упоряд. В.В.Овсієнко, О.Ф.Сергієнко. — Харків: Права людини, 2005. — 344 с.
14. Непохитні : 36. спогадів / ред. Б. Гордасевич; упор. С.Волощак. — Львів: Рідна школа, 2005. — 180 с.
15. Нескорена Березина: Жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття / Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО) / упоряд. Б.О. Гордасевич; ред. Г.Л. Гордасевич, Ю. Зайцев. — Торонто; Львів: Піраміда, 2002. — 280 с.
16. Позняк (Скрипюк) Г. Мені було 19: Автобіографічна розповідь / Ганна Позняк (Скрипюк). — Київ: Видничий Дім "Києво-Могилянська Академія", 2001. — 124 с.
17. Руденко Р. Згадуючи пережите / Раїса Руденко // Наше життя – Our Life. — 1988. — № 2. — С. 3-6.
18. Савка Б. "А смерть їх безсмертям зустріла". Нариси, спогади, документи про участь жіноцтва трьох районів Тернопілля... в національно-визвольній боротьбі ОУН—УПА / Богдан Савка. — Тернопіль: Джура, 2003. — 332 с.
19. Слободян-Ковалюк О. За Україну! За її волю! / Олександра Слободян-Ковалюк. — Коломия: Вік, 2010. — 144 с.
20. Стефанская М. Черное и белое / М. Стефанская. — М.: Суздальев, 1994. — 71 с.
21. Суровцова Н. Спогади / Надія Суровцова. — Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. — 431 с.
22. Шліс В. Неділя у Воркуті / Валлі Шліс // Наше життя – Our Life. — 1956. — № 9. — С. 6-9.

References:

1. Adamova-Sliozberg O. Put' / Olga Adamova-Sliozberg. — Moscow: 1993. — P. 8-9 [In Russian].
2. V namysti z koliuchogo drotu. Spogady zhinok, viazniv GULAGu, uchasnyts norylskogo povstannia 1953 roku / Kryvuts'kyj I. a.o. (Eds.) — Lviv: Manuskrjpt, 2009. — 276 p. [In Ukrainian].
3. Hoshko-Kit A. Zhertvy za nezalezhnist / Anna Hoshko-Kit. — Lviv: NVF "Ukrainiski Technologii ", 2009. — 324 p. [In Ukrainian].
4. Zakydalska A. Intynski Snigovii [Text]: Dokum. Story / Anastasiya Zakydalska. — Lutsk: PP Ivaniuk V.P., 2014. — 244 p. [In Ukrainian].
5. Zayachkivska-Mykhalchuk H. Zaruchnytsia imperii (spohady politviaznia) / Hanna Zayachkivska-Mykhalchuk. — Lviv: PP Soroka, 2009. — 204 p. [In Ukrainian].
6. Ivanova G.M. GULAG: gosudarstvo v gosudarstve / G.M. Ivanova // Sovetskoje Obshestvo: vznikovenije: razvitije: istoricheskij final / Yu.N. Afanasiev (Ed.). — Vol. 2. — Moscow: PGU, 1997. — P. 209-272 [In Russian].
7. Istorija Stalinskogo GULAGa. Konets 1920 – pervaja polovina 1950 godov: Sobr. dok. v 7 tomakh. — Tom/Vol. 4. — Naselenije GULAGa: chislennost i uslovija sodержanija / I. V. Bezborodov, V. M. Khrustalev (Eds.). — Moscow: ROSSPEN, 2004. — 624 p. [In Russian].
8. Interview z Viroyu Drozd, 1929 r. n. — Videoarchiv museyu "terytorija teroru" [Electronic Resource]. — Access under: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/video-archive/video/?vd_movieid=365 [In Ukrainian]
9. Karvanska-Bayliak A. Vo imia Tvoje (Merezhanе zhyttiam) / Anna Karvanska-Bayliak. — Warsaw: Vydavnytstvo "Ukrainskij Archiv", 2000. — 440 p. [In Ukrainian].
10. Kis O. Zinochij dosvid GULAGu: stan doslidzhen ta dzherelni resursy v ukrainskomu konteksti / Oksana

- Kis // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 2016. — № 3. — P. 125—138. [In Ukrainian].
11. Kochanska H. Z Ukrainoyu v serts: spohady / Halyna Kochanska // Litopus UPA. — Tom/Vol. 9. — Lviv; Toronto: Litopus UPA, 2008. — 402 p. [In Ukrainian].
  12. Lagernaya povsedniivnost. Usloviya sushestvovaniya zakliuchionnykh na objektakh elektroenergetiki // Zakliuchionnyje na strojkakh kommunizma. HULAG i objekty energetiki SSSR. Sobranije dokumentov i fotografij. — M.: ROSSPEN, 2008. — P. 279-373 [In Russian].
  13. Meshko O. Ne vidstupliusia! : Do 100-richcha Oksany Yakivny Meshko / Oksana Meshko / Kharkivska Pravozakhysna Grupa; V.V.Ovsienko, O.F.Sergiyenko (Eds.). — Kharkiv: Prava liudyny, 2005. — 344 p. [In Ukrainian].
  14. Nepokhytni : Zbirnyk spohadiv / B. Hordasevych, S. Voloshchak (Eds.). — Lviv: Ridna shkola, 2005. — 180 p. [In Ukrainian].
  15. Neskorena Berehynia: Zherty Moskovsko-komunistychnogo terory XX stolittia / Svitova federatsija zhinochych organizatsij (SFUZhO/WFUWO) / B.O. Hordasevych, H.L. Hordasevych, Yu. Zaitsev (Eds.). — Toronto; Lviv: Piramida, 2002. — 280 p. [In Ukrainian].
  16. Pozniak (Skrypiuk) H. Meni bulo 19: Avtobiografichna rozpovid / Hanna Pozniak (Skrypiuk). — Kyiv: Vydavnychyj Dim "Kyievo-Mohylianska Akademija", 2001. — 124 p. [In Ukrainian].
  17. Rudenko R. Zhaduyuchy perezhyte / Rayisa Rudenko // Nashe Zhyttia – Our Life. — 1988. — № 2. — P. 3-6 [In Ukrainian].
  18. Savka B. "A smert' jikh bezsmertiam zustrila". Narysy, spohady, dokumenty pro uchast zhinotstva triokh rajoniv Ternopillia... v nationalno-vyzvolnij borotbi OUN-UPA / Bogdan Savka. Ternopil: Dzhura, 2003. — 332 p. [In Ukrainian].
  19. Slobodian-Kovaliuk O. Za Ukrayinu! Za jiji voliu! / Oleksandra Slobodian-Kovaliuk. — Kolomyia: Vik, 2010. — 144 p. [In Ukrainian].
  20. Stefanskaja M. Chornoje i beloje / M. Stefanskaja. — M.: Suzdalev, 1994. — 71 p. [In Russian].
  21. Surovtsova N. Spohady / Nadija Surovtsova. — Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 1996. — 431 p. [In Ukrainian].
  22. Shlis V. Nedilia u Vorkuti / Valli Shlis // Nashe Zhyttia – Our Life. — 1956. — № 9. — P. 6-9 [In Ukrainian].

УДК 101:316

Павло Терновий

Соціально-філософський аналіз ідейних засад діяльності сучасних гуманітарних рухів

Анотація: Статтю присвячено дослідженню ідейно-теоретичних засад та методологічних основ, закладених у фундамент діяльності сучасних гуманітарних рухів, які опікуються проблемами захисту людей, що страждають у вирі збройного насильства. Феномен організованої гуманітарної допомоги воюючим, цивільним, пораненим і хворим утворюється, завдячуючи самовідданій роботі сестер милосердя на чолі з Флоренс Найтінгел, з середини XIX століття та перетворився у сукупність десятків гуманітарних товариств, розкиданих по світу, але не об'єднаних у систему допомоги людям внаслідок суперечливих ідейно-теоретичних засад, що знижує їх духовний потенціал. В статті на основі компаративного аналізу проводиться порівняння мети та засобів захисту людини релігійно-гуманітарними та громадськими (не державними) інституціями з розбором ідейних суперечок щодо інтелектуального лідерства та морально-виховного потенціалу в цій благородній сфері життєстверджуючого гуманізму. Робиться висновок, що парадигма людяності, нейтралітету та боротьби зі злом війн має бути об'єднуючим духовним стрижнем гуманітарних товариств. Як і передбачав Френсіс Фукуяма, інститути громадянського суспільства, до яких належать гуманітарні товариства, перебувають в обернено пропорційному співвідношенні із потугою держав, міцніючи в міру їх послаблення, стають вагоміші за держави, які не можуть протегувати своїх громадян, що страждають у вирі насильства.

Ключові слова: гуманізм, морально-філософські засади гуманітарної діяльності, Гуманістичні маніфести, громадянські інститути захисту людини у війнах.

Pavlo Ternovyj

Social and Philosophical Analysis of Ideological Foundations of Modern Humanitarian Movement

Abstract: The article is devoted the study of ideological and theoretical positions and methodological foundations laid in the foundation of the work of the humanitarian movements, which are concerned by problems of protection of people suffering from armed violence. The idea of humanitarian action in support of humane a person, who are involved in the war and suffered from it, has gone the evolution of the first abstract reasoning, great ideas, moral, philosophical poems of the Renaissance to the holistic doctrine, which became the doctrine of Henry Dunant, Jean Pictet, other founding rights of humanity. In the area of practical realization of noble thoughts humanitarian doctrine passed thanks to the activities nurses led by Florence Nightingale from the mid 19th century and continues in disinterested labor delegates dozen reputable as "ICRC", "Doctors without Borders", but are not united the system of care for people as a result of various ideological and theoretical basis, which reduces their spiritual potential.

The article is based on comparative analysis compares the goals and means of protecting religious rights and humanitarian NGOs (non-government) institutions, ideological disputes regarding intellectual and moral leadership capabilities in this noble field of affirming humanity. The modern humanitarian movements, despite the differences in the forms of activity, are equally eclectic mix of ideological principles on neutrality and concrete assistance to the victims, humanity while ignoring fundamental assessment, carrier's evil. They are inherent internal contradictions with competition for "humanity" between secular and religious, politicized and "neutral" institutions scattered efforts in protecting the community suffering from organized armed violence.

The conclusion is that the paradigm of humanity, neutrality and combat the scourge of war should be unifying spiritual core humanitarian societies. The institutions of civil society, which include the Humanitarian Society, an inverse correlation of power states, growing stronger as the weakening of the latter, are weighty for the state, which cannot patronize its citizens suffering in the maelstrom of violence.

There is a new spirituality for people who have chosen a humanitarian sense, active life, they are real "Coddle fate" because managed to give meaning of life, which is absurd in the face of death. According to an interesting phenomenon Kropotkin mutual humanitarian